

czesność refleksji” i „rzeczywistości społecznej” jest jednakże rozumiana przez autorów i zespół redaktorski dość specyficznym. Nie uwzględniono bowiem aspektów teologicznych omawianej problematyki, a te – jak wiadomo – decydują także o pełnym wymiarze egzystencjalnym, przynajmniej dla ludzi wierzących. Dominującą perspektywą jest dla większości autorów ujęcie tylko historyczne i filozoficzne. Przykładem np. może być opracowanie hasła „cnota”, które zupełnie nie uwzględnia aspektu teologicznego. Podobnie ma się sprawa w opracowaniu hasła „prawo” i w zasadzie w całości opracowań. Aż dziwne wydaje się, że np. przy omawianiu „prawa naturalnego” zabrakło odwołania się chociażby do nauczania Jana Pawła II, którego wyrazem jest m.in. encyklika *Veritatis splendor*, cytowana wprawdzie dwukrotnie, ale raz tylko w formie szerszego cytatu przy hasle „indywidualizm”. Podobnie hasło „wolność” opracowano bez przynajmniej zasygnalizowania nauczania papieskiego, w którym tak wszechstronnie został omówiony ścisły związek między prawem a wolnością, a ograniczono się jedynie do wzmianki o poglądzie encyklik Jana Pawła II na temat niesprawiedliwości w świecie jako przedmiocie troski chrześcijan, instytucji chrześcijańskich (por. s. 1582). Omawiany brak jest nieco mniej zauważalny w hasłach, których autorami są księża, chociaż np. w hasle „Bóg”, opracowanym przez jednego z nich, nie ma ani słowa o nauczaniu papieskim, zarówno w tekście samego artykułu, jak i w wykazie bibliografii (s. 56-69).

Pamiętając o tej zasygnalizowanej optyce w ujmowaniu omawianej problematyki, warto docenić wartość tego *Słownika*. Jest to bowiem w przyjętej konwencji historyczno-etyczno-społecznej opracowanie bardzo solidne i kompetentne, mogące służyć jako podręczne kompendium wiedzy w zakresie poruszanej problematyki. Jako takie jest godne polecenia m.in. działaczom społecznym, gospodarczym i duchowieństwu pragnącemu pogłębić swoją znajomość życia społecznego w szerokim ujęciu tego pojęcia.

Ks. Franciszek Greniuk
Katedra Etyki i Prawa WZNPIE KUL

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, Radom: wyd. POLWEN 2003, ss. 619.

Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego, red. J. Nagórny, K. Jeżyna, Radom: wyd. POLWEN, 2005, ss. 636.

Obie wymienione powyżej cenne pozycje, wydane przez Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN w Radomiu, są dużą pomocą w poznaniu nauczania Papieża Jana Pawła II. Jakkolwiek w potocznej świadomości odróżnia się nauczanie społeczne Kościoła od nauczania moralnego, w gruncie rzeczy jednakże, przynajmniej od czasu ogłoszenia encykliki *Centesimus annus*, nauczanie społeczne należy do

działu teologii moralnej. Stąd dodatkowa racja omówienia tych obu pozycji łącznie, jako komplementarnie się uzupełniających. Autorzy tej drugiej pozycji mieli świadomość tego związku. We *Wprowadzeniu* czytamy bowiem: „Mamy świadomość, że Czytelnicy mogą zapoznać się z pewnymi aspektami nauczania moralnego Jana Pawła II dzięki wspomnianej powyżej *Encyklopedii Nauczania Społecznego*, bo przecież to nauczanie społeczne ma także charakter moralny. Dlatego też staraliśmy się nie powtarzać haseł, które zostały tam opracowane. Jeśli jednak zdecydowaliśmy się w niektórych przypadkach podjąć na nowo zaprezentowaną tam problematykę, to wyrastało to z przekonania, że trzeba jeszcze raz dokładniej ukazać wymiar moralny danego zagadnienia” (s. 14).

W pierwszej z omawianych pozycji „Całość nauczania została sprowadzona do około 120 haseł – terminów, które stanowią kluczowe pojęcia dla katolickiej nauki społecznej (*Założenia*, s. 10 nlb.). Autorami są specjaliści – głównie wykładowcy katolickiej nauki społecznej, socjologii, teologii moralnej, etyki, ekonomii – z różnych wyższych szkół, akademii i uniwersytetów, mający w swym dorobku naukowym publikacje na temat nauczania Jana Pawła II” (tamże). Niestety, niewielu z KUL. W części pierwszej zamieszczono *Przedmowę*, *Założenia*, omówienie *Struktury haseł*, *Wykaz haseł* (szkoda, że bez nazwisk ich autorów) oraz *Wykaz skrótów* obejmujący *Dokumenty Jana Pawła II i Inne* – w tym *Dokumenty Kościoła do pontyfikatu Jana Pawła II* oraz *Dokumenty nauczania społecznego Kościoła*.

Wszystkie zamieszczone w porządku alfabetycznym hasła zawierają 4 elementy:

- wstępne (ogólne wyjaśnienie terminu (etymologia, pierwsze użycie w dokumentach katolickiej nauki społecznej, zakres pojęciowy);
- szkic historycznego rozwoju rozumienia tego pojęcia;
- esej na temat nauki Jana Pawła II w zakresie określonym hasłem – istotny dla całości treści;
- podstawową literaturę, w tym przede wszystkim najważniejsze wypowiedzi Jana Pawła II na dany temat oraz literaturę przedmiotową (s. 11 nlb.).

Dobór haseł jest wszechstronny i przekonujący, wystarczająco kompletny. Chyba w jednym przypadku niepotrzebnie opracowano oddzielnie hasło *Katolicka nauka społeczna* (J. Mazur) i *Nauczanie społeczne Kościoła* (T. Borutka), które w gruncie rzeczy pod względem treści są tym samym.

Korzystanie z *Encyklopedii* ułatwia różnicowanie w doborze czcionki i układu tekstu poszczególnych haseł. Część wprowadzająca hasła drukowana jest czcionką mniejszą i w układzie dwukolumnowym. Część merytoryczna natomiast czcionką większą i w układzie pełnego wymiaru szerokości stronicy. Bibliografia natomiast czcionką mniejszą i także na całą szerokość stronicy. W samym tekście zamieszczono dokumentację cytowanych dokumentów i daty wydania przytaczanych wypowiedzi Papieża i Kościoła.

Cennym uzupełnieniem publikacji jest *Nota o autorach* zamieszczona przy końcu. Zawiera ona dane o miejscu pracy oraz wykazy głównych publikacji poszczególnych autorów. Przy Alojzym Drożdżu podano, że jest „kierownikiem Katedry Teologii Moralnej na Wydziale Teologicznym KUL”, podczas gdy był on kierownikiem Katedry Teologii Moralnej w Instytucie Nauk o Rodzinie tej uczelni. Druk bardzo staranny i czytelny. Oprawa sztywna, laminowana, bardzo estetyczna.

Oceniając *Encyklopedię nauczania społecznego Jana Pawła II*, stwierdzić należy, że jest bardzo cenną i podręczną pomocą dla zainteresowanych tym nauczaniem. Jako taka winna znaleźć się w ręku duchowieństwa i katechetów, wszystkich działaczy społecznych i politycznych, pragnących zapoznać się ze spuścizną myśli Jana Pawła II.

Druga z wymienionych pozycji, tj. *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*, powstała z inspiracji środowiska naukowego Instytutu Teologii Moralnej KUL. Koordynatorem jej jest ks. prof. J. Nagórny z KUL. Stanowi ona owoc badań i refleksji naukowej przedstawicieli różnych ośrodków teologicznomoralnych w Polsce. Jest wyrazem wdzięczności „Autorów wobec Wielkiego Papieża przełomu wieków i tysiącleci” (*Przedstawienie*, s. 7).

Omawiana encyklopedia „stanowi rodzaj przewodnika po istotnych kwestiach papieskiej doktryny i wskazuje szlaki, na których człowiek «to, co zwyczajne, może uczynić nadzwyczajnym; to, co codzienne, zmienia w ponadczasowe; to, co przyziemne, czyni świętym»” (bp Z. Zimowski, *Przedstawienie*, s. 9 cytując *Homilię w czasie Mszy kanonizacyjnej bł. Urszuli Ledóchowskiej*, Watykan, 18. 05. 2003). W omawianej publikacji, według zamierzeń autorów, „chodzi o opracowanie pewnego rodzaju przewodnika po nauczaniu moralnym Ojca Świętego, który ma zachęcić do osobistej lektury papieskiego przesłania, a nie próbować w tym wyręczyć [...]. To opracowanie nie pozwala niejako automatycznie odczytać w sposób integralny nauczania moralnego Jana Pawła II. Taka jest natura encyklopedii, że ujmuje wszystko aspekto-wo, że stara się w miarę możliwości ukazać jak najpełniej poszczególne tematy nauczania moralnego” (*Wprowadzenie*, s. 14).

Publikacja zawiera *Wykaz haseł i autorów w układzie alfabetycznym*. Szkoda, że przy wykazie haseł nie podano zarazem ich autorów. Zamieszczono także tak konieczny *Wykaz skrótów* dokumentów Kościoła i pozycji bibliograficznych. Układ haseł jest alfabetyczny. Każde hasło obejmuje część wprowadzającą, objaśnienie pojęcia i historię jego występowania, esej właściwy i bibliografię. Część wprowadzająca i bibliografia drukowane są czcionką mniejszą niż treść właściwa hasła. Bibliografia podaje na pierwszym miejscu dokumenty Jana Pawła II, na dalszym zaś literaturę przedmiotową, w zasadzie wyłącznie w języku polskim i polskich autorów. Całość druku jest w dwóch kolumnach na stronie. Na stronie przy pierwszym hasle według alfabetu w jednej kolumnie zamieszczono alfabetyczny spis haseł na daną literę. Przy końcu omawianej pozycji zamieszczono wyjątkowo cenną i dobrze zaklasyfikowaną do szczególnych kategorii *Bibliografię* obejmującą dokumenty i wypowiedzi Jana Pawła II jako papieża, *Książki zbierające nauczanie Jana Pawła II na dany temat*, *Publikacje Karola Wojtyły* i *Inne dokumenty Stolicy Apostolskiej*. Pominęto dokumenty Soboru Watykańskiego II.

W końcu mała uwaga na temat tytułu. W obecnej postaci można by odczytać go jakoby Jan Paweł II był autorem *Encyklopedii nauczania moralnego*. Dlatego byłoby lepiej pozostać przy analogicznym sformułowaniu *Encyklopedii nauczania społecznego* i zamieścić w następującym brzmieniu: *Encyklopedia nauczania moralnego Jana Pawła II*.

Dobór czcionki, druk, układ graficzny i redakcyjny są poprawne. Oprawa twarda, laminowana, estetyczna.

Omawiana pozycja stanowi bardzo cenny dorobek polskiej teologii moralnej, w tym głównie autorów z Instytutu Teologii Moralnej KUL. Należy się im za to wdzięczność, dostarczyli bowiem bardzo przydatną pomoc dla poznania nauczania moralnego Jana Pawła II, tak konieczną w pracy pastoralnej duchowieństwa i dla wszystkich zainteresowanych sprawą formacji moralnej społeczeństwa w duchu wierności temuż nauczaniu.

Ks. Franciszek Greniuk
Katedra Etyki Prawa WZN PiE KUL

Der Geist als die Einheit seiner Widersprüche. *Rezension des Buches: Tadeusz Guz, Zum Gottesbegriff G. W. F. Hegels im Rückblick auf das Gottesverständnis Martin Luthers, Moraltheologie – Anthropologie – Ethik*, hrsg. von Manfred Balkenohl, Bd. III, 267 Seiten, Peter Lang-Verlag, Frankfurt/Bern 1998.

Die von Tadeusz Guz verfasste Studie zum Vergleich des Gottesverständnisses bei Hegel und Luther zeichnet in einer bestechenden Analyse den Weg nach, wie es in der Theologie durch Martin Luther und in der Philosophie durch Georg Friedrich Wilhelm Hegel zu einem totalen Bruch mit der klassischen Metaphysik gekommen ist und damit zu einer Vertauschung der klassischen Logik durch die dialektische Logik.

Da alle Erklärungsversuche nach den Wurzeln der Hegelschen Dialektik bei Kant, Platon, den Vorsokratikern, Plotin, Spinoza und der deutschen Romantik Hölderlinscher Prägung nicht weiter führten, entdeckten im Rahmen großer systematischer Forschungen Heinrich Bronkamm, E. de Negri, Rudolf Malter, Ulrich Asendorf und Alma von Stockhausen durch die Einbeziehung der Frühschriften und Selbstaussagen Hegels in den siebziger und achtziger Jahren des 20. Jahrhundert die eigentliche und wichtigste Quelle des Hegelschen Denkens: nämlich die Theologie Luthers.

Tadeusz Guz knüpft bei seinem Vergleich von Hegels und Luthers Gottesverständnis an diese neuen Forschungen an und sieht in Luther und damit dem protestantischen Pfarrhaus die Geburtsstätte des deutschen Idealismus, worauf bereits Schopenhauer, Heinrich Heine und Karl Marx hingewiesen hatten. Im Mittelpunkt der Arbeit stehen die Folgen dieses radikalen Bruchs der reformatorischen Theologie Martin Luthers und der dialektischen Philosophie Georg Friedrich Wilhelm Hegels mit der klassischen Logik und Metaphysik. Durch die Hineinnahme des Bösen, des Werdens, des Mangels, der Veränderung in das göttliche vollkommene Sein wird bei Luther und Hegel der klassische Rahmen des logischen Denkens gesprengt, indem